

Wpłynął do redakcji: 15.04.2026
Przyjęty do druku: 27.04.2026

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2026.02.09>

Renata URBAN*

SPORT W MIEŚCIE NAD PROSNĄ – RECENZJA MONOGRAFII NAUKOWEJ AUTORSTWA JULIANA JAROSZEWSKIEGO PT. *DZIEJE SPORTU W KALISZU DO 1939 ROKU*, KALISKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK, KALISZ 2025, ss. 602

Jak cytować [how to cite]: Urban R., *Sport w mieście nad Prosną – recenzja monografii naukowej autorstwa Juliana Jaroszewskiego pt. Dzieje sportu w Kaliszu do 1939 roku, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2025, ss. 602*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2026, t. 9, nr 2, s. 189–196.

Badania źródłowe, dotyczące rozwoju aktywności sportowej społeczności konkretnego miasta, w tym przypadku Kalisza, stanowią istotną część badań regionalnych, a te z kolei uzupełniają badania ogólnopolskie. Często są one niedoceniane, ale w moim przekonaniu ich efekty, zwłaszcza w postaci monografii naukowych, mają ogromne znaczenie, szczególnie dla lokalnego środowiska. Dlatego uważam, że inicjatywa podjęta przez Autora wydanej w końcu 2025 r. monografii pt. *Dzieje sportu w Kaliszu do 1939 roku* jest nie tylko ze wszech miar uzasadniona, ale też niezwykle wartościowa i bardzo potrzebna. Zaprezentowanie dziejów sportu w mieście nad rzeką Prosną, która warunkowała rozwój niektórych form aktywności, od jego zarania aż po 1939 r., stanowi istotny i cenny wkład Autora w uświadomienie znaczenia aktywności sportowej – jako przejawu działalności społecznej – dla mieszkańców Kalisza w trudnym okresie niewoli narodowej, a potem tworzenia podstaw niepodległego państwa.

Monografia dra Juliana Jaroszewskiego to monumentalne dzieło, nie tylko ze względu na jej obszerność, liczy bowiem aż 602 strony, łącznie z materiałem ilustracyjnym, ale przede wszystkim na jej wartość merytoryczną. Nie jest to określenie na wyrost, co postaram się uzasadnić w moim recenzyjnym omówieniu tej monografii. Jej konstrukcja jest mocno rozbudowana – zawiera sześć roz-

* <https://orcid.org/0000-0001-7970-8076>; dr hab. prof. US; Instytut Nauk o Kulturze Fizycznej, Uniwersytet Szczeciński; e-mail: renata.urban@usz.edu.pl (autor korespondencyjny)

działów głównych – i bardzo szczegółowa – każdy rozdział posiada po kilka lub nawet kilkanaście punktów. W przypadku tego typu opracowań, uważam, że jest to zaletą, ponieważ Czytelnik – po jej pobieżnym przejrzeniu – jest świadomy, czego może oczekiwać w treści. Już na wstępnym etapie analizy monografii otrzymuje informacje, jaka była geneza aktywności sportowej w Kaliszu, jak rozwijała się ona przed odzyskaniem niepodległości, jak został zorganizowany i jak był zarządzany ruch sportowy na terenie miasta pomiędzy dwiema wojnami światowymi, jakie kluby sportowe prowadziły działalność (są one wymienione z podziałem na kluby polskie i kluby mniejszości narodowych), jakie dyscypliny sportowe rozwijały się w mieście (Autor omawia je w grupach dyscyplin, np. gry sportowe, sporty indywidualne, sporty motorowe, sporty walki, sporty wodne) i w których kaliszanie odnosili największe sukcesy. Ponadto, Autor przedstawił także rozwój sportu szkolnego. W przypadku opracowań regionalnych taka precyzja w konstrukcji jest wskazana, ponieważ Czytelnik, zanim przeczyta całą książkę, często najpierw zapoznaje się z jej fragmentami, dotyczącymi osób, klubów lub dyscyplin, które są mu szczególnie bliskie.

W końcowej części opracowania Autor zawarł podsumowująco-oceniające zakończenie, a w części dokumentacyjnej – szczegółowe zestawienie bibliograficzne, wykaz skrótów, indeks nazwisk oraz streszczenia w języku polskim i angielskim.

Wstęp ma charakter metodologicznego wprowadzenia i został skonstruowany prawidłowo. Zawiera wszystkie elementy niezbędne dla tej części opracowania naukowego. Po ogólnych informacjach, dotyczących miejsca i znaczenia kultury fizycznej w życiu społecznym, Autor dokonał szczegółowej analizy i oceny stanu badań nad rozwojem ruchu sportowego w Kaliszu. Wymienił liczne opracowania, odnoszące się do działalności poszczególnych kaliskich klubów sportowych, np. Kaliskiego Klubu Sportowego¹, KS Prosna², Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego³, osiągnięć reprezentantów konkretnych dyscyplin sportowych, m.in. boksu⁴, kolarstwa⁵, strzelectwa⁶, aktywności stowarzyszeń sportowych⁷ czy rozwoju sportu wśród mniejszości narodowych⁸. Słusznie jednak Autor zauważył, że:

¹ M. Małaszczek, *75-lat Kaliskiego Klubu Sportowego*, „Kalisia Nowa” 2000, nr 3(68), s. 23

² S. Eleganńczyk, *Pięćdziesięciolecie Klubu Sportowego „Prosna”*, „Rocznik Kaliski” 1974, t. 7, s. 384–390.

³ T. Krokos, *Sto lat Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego*, „Rocznik Kaliski” 1994/1995, t. 25, s. 221–228.

⁴ Z. Kościelak, *Kaliszcy bokserzy: 80 lat 1932–2012*, Kalisz 2012.

⁵ Tenże, *Kaliszcy kolarze na torze i na szosie*, Kalisz 2016.

⁶ *Jednodniówka Strzelecka*. Wydana z okazji 10-iej rocznicy istnienia oddziału imienia Józefa Piłsudskiego w Kaliszu, Związek Strzelecki, Kalisz 1933.

⁷ P. Szymański (oprac.), *Z falami Prosny. 115 lat Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego 1894–2009*, Wydawnictwo Edytor, Kalisz 2009.

⁸ „Makabi” 1913–1938. XXV lat istnienia Ż.T.G.S. „Makabi” w Kaliszu, Kalisz 1938.

Dzieje sportu w Kaliszu do 1939 roku nie doczekały się dotychczas syntetycznego opracowania, [a] problematyka ta poruszana była okazjonalnie. Najczęściej ograniczała się do przedstawienia wąskiego wycinka działalności sportowej, tradycji poszczególnych klubów lub dyscypliny sportowej⁹.

Stanowi to niewątpliwie wystarczające uzasadnienie podjęcia przez dra Juliana Jaroszewskiego opracowania dziejów sportu w Kaliszu.

Autor określił cel pracy, osadzając go w szerszym kontekście uwarunkowań powstania i działalności organizacji sportowych, a także wpływu stowarzyszeń społecznych na upowszechnienie aktywności fizycznej wśród społeczności Kalisza. Dążąc do jak najpełniejszego przedstawienia podjętego zagadnienia, wskazując cezury badań, Autor odniósł się do najstarszych relacji, sięgających średniowiecza, a zakończył narrację na wrześniu 1939 r. W dalszej kolejności sformułował cztery pytania badawcze, na które odpowiedź znajdujemy w kolejnych rozdziałach opracowania.

Na uznanie zasługują przeprowadzone przez Autora badania źródłowe. Mimo że treść monografii dotyczy zagadnienia regionalnego, konkretnie jednego miasta, to dr Julian Jaroszewski przeprowadził kwerendę archiwalną zakrojoną na bardzo szeroką skalę, rzadko spotykaną w tego rodzaju badaniach. Uważam to za ogromny walor pracy. Autor wykorzystał dokumenty pochodzące z trzech archiwów centralnych – Archiwum Akt Nowych, Wojskowego Biura Historycznego – Centralnego Archiwum Wojskowego, Narodowego Archiwum Cyfrowego oraz ośmiu regionalnych, co do których miał słuszne przypuszczenie, że mogą one zawierać cenne informacje na podjęty temat, a także z kilku innych instytucji, jak muzea, biblioteki czy instytuty naukowe. Na uwagę i podkreślenie zasługuje fakt, że Autor dokonał analizy treści 33 źródeł drukowanych, w tym np. dokumentu *O założeniu Szkoły Rycerskiej Kaliskiej z 1816 r.* oraz 71 tytułów prasy i czasopism, zarówno regionalnych, jak i ogólnopolskich, sportowych i o problematyce ogólnej. Wykorzystał także blisko 120 tytułów różnego rodzaju opracowań naukowych, trzy prace doktorskie, osiem prac magisterskich, materiały ze zbiorów prywatnych oraz źródła internetowe.

W drugiej części wstępu Autor omówił wykorzystane metody badawcze, a następnie scharakteryzował poszczególne rozdziały monografii.

Rozdział pierwszy jest typowym rozdziałem wprowadzającym w główne zagadnienie monografii. Autor zaprezentował w nim przejawy aktywności fizycznej społeczeństwa Kalisza od najdawniejszych czasów do okresu XIX w., zanim została ona ujęta w ramy organizacyjne. Szczególne miejsce zajmowało strzelectwo, propagowane przez Bractwo Kurkowe, założone w Kaliszu w 1475 r. Istotny wkład w rozwój aktywności w zakresie szermierki, pływania, tańców i musztry

⁹ J. Jaroszewski, *Dzieje sportu w Kaliszu do 1939 roku*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2025, s. 8.

wniósł Korpus Kadetów, powołany przez władze pruskie w 1795 r.¹⁰, a w późniejszym okresie Gimnazjum Żeńskie, Szkoła Handlowa i Szkoła Realna, których nauczyciele promowali szeroko pojętą gimnastykę i przekonywali o jej pozytywnym oddziaływaniu na organizm człowieka. Dużym zainteresowaniem cieszyły się w Kaliszu pokazy sprawności grup cyrkowych, które odwiedzały miasto. Autor wymienił ponad 50 tego rodzaju pokazów w okresie między 1799 a 1857 r. Niewątpliwą zasługą Kaliszan – mieszkańców miasta nad Prosną – była inicjatywa powołania w 1894 r. Oddziału Kaliskiego Cesarskiego Towarzystwa Ratowania Tonących. Była to pierwsza na ziemiach polskich organizacja, zapewniająca bezpieczeństwo osób przebywających nad wodą.

W rozdziale drugim Autor przedstawił trudny – ze względu na sytuację wynikającą z zaborów – etap genezy i tworzenia podstaw rozwoju ruchu sportowego w mieście w II połowie XIX i na początku XX w. Omówił w nim powstanie i aktywność trzech towarzystw, które w programie swojej działalności promowały aktywność fizyczną. Były to: Towarzystwo Cyklistów, Cesarskie Towarzystwo Ratowania Tonących oraz Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Kaliszu. Określił liczebność tych organizacji, przedstawił bazę sportową, omówił zasady finansowania działalności oraz współzawodnictwo sportowe. Istotna była również aktywność turystyczno-rekreacyjna oraz kulturalna tych organizacji. W dalszej części Autor ukazał pionierskie lata rozwoju piłki nożnej w Kaliszu w drugiej dekadzie XX w. W końcowej części tego rozdziału przedstawił wkład społeczności żydowskiej miasta w rozwój aktywności sportowej, zainicjowanej w mieście w 1912 r.

W rozdziale trzecim Autor zaprezentował uwarunkowania organizacyjne i sposoby zarządzania ruchem sportowym w Kaliszu po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i przez cały okres międzywojenny. Wskazał znaczenie powołania w 1919 r. Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich oraz kolejnych polskich związków sportowych poszczególnych dyscyplin (lekkoatletyki, wioślarstwa, piłki nożnej, narciarstwa, kolarstwa, tenisa, łyżwiarstwa) i w konsekwencji – w 1921 r. – Związku Polskich Związków Sportowych dla organizacji i rozwoju ruchu sportowego w Kaliszu. Istotną rolę odegrały także zmiany administracyjne na tym obszarze. Przez blisko dwie dekady (od sierpnia 1919 r. do 1 kwietnia 1938 r.) powiat kaliski wraz z miastem powiatowym, jakim był Kalisz, a także powiaty: kolski, koniński i turecki należały do województwa łódzkiego, które było jednym z pięciu, utworzonych z ziem Królestwa Polskiego. W 1938 r., na skutek przesunięcia granic województwa łódzkiego na wschód, wymienione powiaty zostały włączone w granice województwa poznańskiego¹¹. Ta zmiana komplikowała działania, ponieważ nie była zgodna ze strukturą organizacyjną w innych obsza-

¹⁰ S. Rutkowski, *Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego*, Warszawa 1970, s. 41.

¹¹ M. Bandurka, *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kaliskiego oraz powiatów sąsiednich w XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, „Rocznik Kaliski” 1976, t. 9, s. 185–213.

rach, np. społecznym, kościelnym czy wojskowym. Niemniej jednak, przez blisko dwadzieścia lat udało się w Kaliszu zorganizować sprawny system rozwoju sportu – funkcjonowały powiatowy i miejski Komitet Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, a przy każdym Dowództwie Okręgu Korpusu – Okręgowe Urzędy Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Autor opisał najważniejsze zawody, które odbywały się cyklicznie w Kaliszu, przedstawił znaczenie Państwowej Odznaki Sportowej, ustanowionej w 1930 r., dla upowszechnienia aktywności fizycznej w społeczeństwie Kalisza. To zainteresowanie sportem w mieście zmobilizowało władze do zwrócenia większej uwagi na potrzebę wykształcenia specjalistycznej kadry do prowadzenia zajęć sportowych z różnych dyscyplin w klubach i towarzystwa sportowych, a także na konieczność zbudowania odpowiedniej infrastruktury sportowej.

W rozdziale czwartym Autor scharakteryzował działalność klubów i stowarzyszeń sportowych w Kaliszu w latach 1918–1939, dokonując słusznego podziału na kluby polskie oraz kluby mniejszości narodowych, w tym żydowskie i ukraińskie. Zgodnie z zasadami, Autor przedstawił działalność tych klubów i stowarzyszeń w kolejności chronologicznej – od najstarszego do najmłodszego (w każdej z grup narodowych). W okresie międzywojennym Kalisz był miastem powiatowym liczącym 52 426 mieszkańców, w tym Polacy stanowili 68,78% (36 061) ogółu ludności, Żydzi – 28,5% (14 950), Niemcy – 2,1% (1125), Rosjanie – 0,66% (350). W obozie dla internowanych przebywała grupa ludności ukraińskiej – oficerowie z rodzinami w liczbie 3772 osób. Społeczeństwo Kalisza było więc zróżnicowane nie tylko narodowościowo, ale z pewnością także pod względem preferencji i zainteresowań sportowych, o czym świadczy duża liczba klubów i stowarzyszeń sportowych. Autor scharakteryzował ich łącznie 30, w tym polskich było 17, żydowskich – 8 i ukraińskich – 5. Zastanawiający jest brak zorganizowanej formy aktywności sportowej Niemców. Jestem jednak przekonana, że gdyby taka pojawiła się, nie umknęłaby uwadze dra Juliana Jaroszewskiego, ponieważ wielokrotnie udowodnił on, że jest bardzo dokładnym, skrupulatnym badaczem. Opisując podstawowe cele działalności zewidencjonowanych klubów i stowarzyszeń, kadrę zarządzającą i szkoleniową, źródła finansowania aktywności, bazę sportową i rekreacyjną oraz inne istotne dla funkcjonowania klubów elementy, Autor wprowadził Czytelnika w dalszą część sportowych dziejów Kalisza, mianowicie w rozwój poszczególnych dyscyplin sportowych.

Rozdział piąty – ze zrozumiałych względów – jest najobszerniejszą częścią opracowania, liczy bowiem 341 stron, co stanowi blisko 57% całości. Autor przedstawił prawdopodobnie wszystkie dyscypliny sportowe, zarówno sportów letnich, jak i zimowych, których przejawy udało się zaobserwować w Kaliszu i zostały one potwierdzone w dokumentach archiwalnych lub na łamach lokalnej prasy. Można powiedzieć, że jest to *clou* całej monografii, a obszerność tego rozdziału potwierdza wieloletnią, żmudną i bardzo dokładną pracę dra Juliana Jaro-

szewskiego, mającą na celu ukazanie jak najpełniej dziejów sportu w Kaliszu. Autor, słusznie, zaprezentował dyscypliny, łącząc je w grupy (jak to robili poprzednicy¹²) – gry sportowe, sporty indywidualne, sporty motorowe, sporty walki, sporty wodne oraz sporty zimowe. Omówił genezę i rozwój poszczególnych dyscyplin sportowych, najważniejsze zawody sportowe, osiągnięcia zawodników, przytoczył najcenniejsze wyniki. To głównie w tym rozdziale wielu mieszkańców Kalisza – Czytelników monografii, odnajdzie nazwiska swoich przodków – rodziców, dziadków, pradiadków, którzy budowali tradycje sportowe i tworzyli podstawy dla rozwoju współczesnego sportu w mieście nad Prosną.

W ostatnim rozdziale Autor opisał sport szkolny. Zgodnie z Okólnikiem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 2 września 1927 r.¹³, sport dzieci i młodzieży rozwijał się wyłącznie w szkołach i pełnił funkcje prozdrowotne. Uczniów obowiązywał zakaz przynależności do klubów sportowych, a władze szkół – zakaz korzystania z pomocy instruktorów z klubów sportowych. Miało to służyć ochronie młodych organizmów przed nadmiernym obciążeniem i jednostronnym treningiem w jednej dyscyplinie. Ten dokument nie rozwiązał sytuacji, a wręcz przeciwnie. Zmobilizował młodzież do szukania innych rozwiązań, które nie zawsze zgodne były z duchem *fair play*. Nie ulega jednak wątpliwości, że sport szkolny w Kaliszu miał swoje osiągnięcia. Bez udokumentowania wkładu młodzieży w rozwój poszczególnych dyscyplin sportowych na poziomie szkolnym, dzieje sportu w Kaliszu w okresie międzywojennym nie byłyby pełne.

Monografię dra Juliana Jaroszewskiego wieńczy zakończenie i część dokumentacyjna. Zakończenie – zgodnie z zasadami – stanowi podsumowanie i ocena przedstawionego zagadnienia. Autor w syntetycznym opisie przedstawił dzieje sportu w Kaliszu od czasów najdawniejszych po 1939 r., zidentyfikował najważniejsze czynniki, które miały wpływ na rozwój aktywności sportowej w mieście, wskazał działaczy, którzy w szczególny sposób przyczynili się do rozwoju sportu w Kaliszu, podkreślił najcenniejsze osiągnięcia kaliskich sportowców. Na podstawie wszechstronnie przeprowadzonych badań, po szczegółowej analizie źródeł i opracowaniu tekstu, Autor pozytywnie ocenił rozwój ruchu sportowego w Kaliszu, uwzględniając zarówno czynniki wewnętrzne – regionalne, jak i zewnętrzne – ogólnopolskie.

W części dokumentacyjnej Autor przygotował – w obszernym zestawieniu bibliograficznym – uporządkowany wykaz wszystkich wykorzystanych materiałów. O solidnej podstawie źródłowej świadczy także imponująca liczba 2028 przypisów dolnych, zarówno dokumentacyjnych, jak i rzeczowych i polemicznych.

¹² M.in.: B. Woltmann, J. Gaj, *Sport w Polsce 1919–1939*, Gorzów Wlkp. 1997; T. Jurek, B. Woltmann, *Kultura fizyczna w województwie zielonogórskim 1950–1989*, Urząd Wojewódzki w Zielonej Górze, Zielona Góra 1990.

¹³ *Okólnik Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 2 września 1927 r.*, Dziennik Urzędowy MWRIOP, Nr 12 z dn. 24 października 1927 r., poz. 204.

Ta część monografii została wzbogacona o dodatkowe wykazy – skrótów i nazwisk. Bardzo wartościowym, ale też niezwykle pracochłonnym i czasochłonnym był z pewnością indeks nazwisk – umożliwia on Czytelnikom szybkie odszukiwanie konkretnej postaci. To ważne, bo każdy mieszkaniec Kalisza chciałby znaleźć na kartach tej książki jeśli nie swoje nazwisko (ze względu na upływ czasu to mało prawdopodobne), to swoich rodziców, dziadków czy pradziadków. Autor mógłby przygotować także wykaz fotografii i spis tabel, które byłyby pomocne, zwłaszcza dla Czytelników zainteresowanych konkretnymi informacjami. Nie jest to jednak obowiązek, więc ich brak nie jest zarzutem, a raczej sugestią na przyszłość. Do opracowania zostały dołączone streszczenia – w języku polskim i angielskim. Mogą z nich skorzystać osoby, które zanim przeczytają całą – obszerną przecież – monografię, chciałyby zapoznać się z jej skróconą wersją.

Na szczególną uwagę zasługuje materiał ilustracyjny zgromadzony przez Autora i wykorzystany w monografii. Fotografie są fantastyczne, niesamowite, wyjątkowe i w niezwykle sposób uzupełniają opis, czyniąc go jeszcze bardziej wiarygodnym. Pokazują mieszkańcom Kalisza, choć nie tylko im, miasto, które tak bardzo zmieniło się w okresie niemal 100 lat, że czasem trudno je rozpoznać. To piękna historia zapisana w obrazach.

Jestem pełna podziwu i uznania dla Autora za jego benedyktyńską wręcz pracę, która doprowadziła go do zaprezentowania wszechstronnych uwarunkowań ewolucji aktywności sportowej w Kaliszu na przestrzeni dziejów, przedstawienia działalności klubów sportowych, zarówno polskich, jak i mniejszości narodowych, ukazania rozwoju kilkudziesięciu dyscyplin sportowych, letnich i zimowych oraz szczegółowej analizy współzawodnictwa sportowego, w którym uczestniczyli Kaliszanie, organizowanego nie tylko w Kaliszu, ale także poza jego granicami. Wierzę, że ta książka będzie ważną pozycją nie tylko w zbiorach miejscowych bibliotek, ale znajdzie się także na półkach domowych bibliotek mieszkańców Kalisza jako świadectwo ich osobistych, rodzinnych historii i dziejów miasta.

DEKLARACJA BRAKU KONFLIKTU INTERESÓW

Autorka deklaruje brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Sport w mieście nad Prosną – recenzja monografii naukowej autorstwa Juliana Jaroszewskiego pt. Dzieje sportu w Kaliszu do 1939 roku, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2025, ss. 602.*

FINANSOWANIE

Autorka nie otrzymała żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Sport w mieście nad Prosną – recenzja monografii naukowej autorstwa Juliana Jaroszewskiego pt. Dzieje sportu w Kaliszu do 1939 roku, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2025, ss. 602.*

WKLAD AUTORÓW

Renata Urban: konceptualizacja, formalna analiza, pisanie – pierwszy szkic, pisanie – recenzja i edycja.

Bibliografia**Źródła**

„Makabi” 1913–1938. XXV lat istnienia Ż.T.G.S. „Makabi” w Kaliszu, Kalisz 1938.
Jednodniówka Strzelecka. Wydana z okazji 10-ej rocznicy istnienia oddziału imienia Józefa Piłsudskiego w Kaliszu, Związek Strzelecki, Kalisz 1933.
Okólnik Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 2 września 1927 r., Dziennik Urzędowy MWRiOP, 1927, Nr 12 (190) z dn. 24.10.1927, poz. 204.

Literatura

Bandurka M., *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kaliskiego oraz powiatów sąsiednich w XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, „Rocznik Kaliski” 1976, t. 9, s. 185–213.
Elegančzyk S., *Pięćdziesięciolecie Klubu Sportowego „Prosna”*, „Rocznik Kaliski” 1974, t. 7, s. 384–390.
Małaszek, *75-lat Kaliskiego Klubu Sportowego*, „Kalisia Nowa” 2000, nr 3 (68), s. 23.
Jaroszewski J., *Dzieje sportu w Kaliszu do 1939 roku*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2025.
Jurek T., Woltmann B., *Kultura fizyczna w województwie zielonogórskim 1950–1989*, Urząd Wojewódzki w Zielonej Górze, Zielona Góra 1990.
Kościelak Z., *Kaliscy bokserzy: 80 lat 1932–2012*, Kalisz 2012.
Kościelak Z., *Kaliscy kolarze na torze i na szosie*, Kalisz 2016.
Krokos T., *Sto lat Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego*, „Rocznik Kaliski” 1994/95, t. 25, s. 221–228.
Rutkowski S., *Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1970.
Szymański P. (oprac.), *Z falami Prosny. 115 lat Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego 1894–2009*, Wydawnictwo Edytor, Kalisz 2009.
Woltmann B., Gaj J., *Sport w Polsce 1919–1939*, Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej, oddział w Gorzowie Wlkp.; Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Instytut Wychowania Fizycznego w Gorzowie Wlkp., Gorzów Wlkp. 1997.